

REFORMASJONEN I NORGE PÅ 1100-TALLET – OG I DAG

Et utkast til en kristen antropologi

FOREDRAG VED DEN KATOLSKE KIRKES OLSOKFEIRING, 29.07.17

Kjære alle sammen. Gratulerer med dagen!

Takk til Olsokkomisjonen ved leder Unn Madsø for å ha gitt meg muligheten til å holde dette foredraget. Det er en glede og en ære.

Mitt foredrag har to anliggender. Det ene er å si noe om middelalderens norske kirke. Det gjør jeg med utgangspunkt i mitt arbeid med Olavsliturgien, spesifikt den såkalte Olavssekvensen, *Lux illuxit laetabunda*, og den politiske og teologiske kontekst den ble skrevet i. I tiårene etter opprettelsen av Nidaros erkebispedømme i 1153 fant det sted en fornyelse av den norske kirkeprovinsen som kan kalles for en "reformasjon" (lat. *reformatio*). Hele 1100-tallet var en reformperiode for den romerske kirke. Den innebar en stor litterær og kunstnerisk produksjon, nye former for fromhetsliv, nye ordensdannelser, utstrakt kirkebygging og liturgisk reform. Også i Nidaros skjedde alt dette, spesielt under erkebiskop Eystein Erlendssons (1161–88) ledelse. Vi assosierer reformasjonsbegrepet først og fremst med den lutherske reformasjon, og som kjent markerer den protestantiske kirke reformasjonsjubileum i år. Det er 500 år siden Martin Luther offentliggjorde sin kritikk av Kirkens avlatspraksis. Men det var ikke første gang begrepet reformasjon ble anvendt i den kirkelige debatt. Og det gir mening å bruke det fremdeles. Når jeg velger å bruke begrepet i dette foredraget, er det altså ikke ment som en kritikk av lutherdommen, men som en kritikk av et fortolknings- og begrepsmonopol. Men den viktigste årsaken er at det er et godt begrep, og et som har god dekning i de middelalderske kildene.¹

Anliggende nummer to, som er mitt hovedanliggende, er å si noe om vår egen tid. Derav overskriften på foredraget: "Reformasjonen på 1100-tallet – og i dag." Dette vil jeg gjøre ved å trekke vekslers på vår egen tradisjon, særlig det vi kaller for Olavsarven, et begrep som kan fylles – og stadig fylles – med all slags innhold. Men for oss katolikker må Olavsarven være noe mer enn en floskel; Olavsfesten noe mer enn en elevert kulturdag. Jeg ønsker å bruke Olav omtrent som han ble brukt i middelalderen: til ytre og indre *reformatio*. Til reformasjon både av Kirken og av det enkelte menneske. Jeg ønsker å legge vekt på det sistnevnte, på den menneskelige reformasjonen. Derfor er undertittelen til dette foredraget: "Et utkast til en kristen antropologi." Fordi det er her vi må

¹ Se Giles Constable, *The Reformation of the Twelfth Century*, Cambridge University Press, 1996, f. eks. s. 3.

begynne, i møte med vår tids mange dehumaniserende ideologier og praksiser: med å artikulere en kristen antropologi for vår tid, en som virkelig bærer. Til dette formål kan vi ta Olav den hellige, og arven etter ham, til hjelp.

OLSOKFEIRINGEN ANNO 1167

La meg begynne med å ta dere med tilbake i historien, til olsokfeiringen for nøyaktig 850 år siden. Året er 1167, vi befinner oss her i Nidaros, som i løpet av noen generasjoner har gått fra å være en liten kaupang mot det høyeste nord til å være et viktig valfartsmål og hovedsete for en erkebiskop. I dag er det Olavsfest, og det stimler av pilegrimer, handelsfolk, geistlige og innbyggere på markeds plassene og utenfor kirkene. Noen av pilegrimene har holdt det gående hele natten, og bivånet matutinbønnen i Kristkirken. Andre har overnattet på et av herbergene nær ved, eller fått pleie ved pilegrimshospitalet på andre siden av elven. Til Nidaros har de kommet, menn og kvinner i alle aldre, noen så forkrøplet at de så vidt maktet den strabasiose reisen, andre tynget bare til sinns, men ikke desto mindre utmattet av vandringen og av alt det livet har gitt dem å bære. Til helgenkongens grav i Nidaros har de vandret for å be om tilgivelse for sine synder, eller om helbredelse for sine eller sine frenders sykdommer, i forvissningen om at de bare eksisterer i et blaff av menneskelig tid i en guddommelig evighet, at de er helt og holdent overgitt Guds nåde og hans plan for sine liv. Pilegrimene kommer ikke for å flykte, men for å forberede seg til himmelriket. Den mektige Kristkirken, og det praktfullt utsmykkede Olavsskrinet inne i den, må ha gitt de tilreisende en følelse først av ærefrykt, så av stor fortrosthing, en forsmak på saligheten. Et glimt av lys i en ofte vond og mørk tilværelse.

Høydepunktet hadde funnet sted på morgenviksten. Da feiret erkebiskopen av Nidaros høymesse til Sankt Olavs ære i en breddfull Kristkirke, etterfulgt av en prosesjon med Olavsskrinet rundt i byens hovedgater. Messen ble innledet med klokkeklang og sang ved katedralens egne manns- og guttekor. De sang inngangsverset *Gaudeamus omnes*: "La oss alle glede oss i Herren, idet vi feirer festdagen til ære for den salige Olav, konge og martyr. Over hans lidelse gleder englene seg og lovpriser Guds Sønn."² De sist ankomne pilegrimene vandret raskt forbi stillasene langs veggene utenfor, som var dekket over for høytiden, men gav kirken og byen et preg av vekst og liv. Inne på kirkegulvet var det knapt plass å få. Og nå måtte folkeskaren bane vei for erkebiskopens og geistlighetens inngangsprosesjon. Eystein Erlendsson skred nedover kirkeskipet iført fulle regalier og med en hyrdestav i hånden, flankert av de mange prester og altertjenere. Etter hvert fyltes koret opp

² *Gaudeamus omnes in Domino celebrantes sub honore beati Olavi, regis et martyris, de cuius passione gaudent Angeli et collaudant Filium Dei.*

av geistlige fra fjern og nær. Katedralkoret sang den reformerte Olavsliturgien, et bestillingsverk fra erkebiskopen som var tilvirket av augustinerkannikene ved Helgeseter kloster. Augustinerne hadde fått sin utdanning fra St. Victor-klosteret i Paris, et av samtidens store sentra for teologisk refleksjon og liturgisk produksjon.

Evangelieteksten denne dagen var – og er – fra Matteusevangeliets sekstende kapittel, om Kristi etterfølgelse: "Om noen vil følge etter meg, må han fornekte seg selv og ta sitt kors opp og følge meg" (v. 24). Teksten hadde lenge blitt brukt til messer for martyrer, som hadde fulgt Kristus gjennom den ultimate selvfornektelse og etterfølgelse: sin egen lidelse og død. Den var ikke noe mindre relevant for Olav den hellige. Kongens fall i slaget på Stiklestad i 1030 må ha blitt tolket som et martyrium kort tid etterpå. Rundt den mirakuløst intakte kongens legeme skjedde det jærtegn og uforklarlige hendelser. Erkebiskop Eystein sto bak første del av hagiografien, *Passio Olavi*, som simpelthen betyr Olavs lidelseshistorie. Den andre delen av hagiografien, *Miracula Olavi*, Olavs mirakler, hadde blitt til over flere tiår, etter hvert som at stadig flere mirakler ble tilskrevet helgenkongen. Noen av dem ble nedtegnet allerede få år etter at han ble drept. Denne tekstsamlingen, *Passio et miracula beati Olavi*, "Salige Olavs lidelses- og mirakelberetninger," dannet utgangspunktet for de liturgiske tekstene som ble skrevet i 1160-årene. Noe forenklet kan vi si at tidebønnene var *Passio Olavi* satt til tidebønnenes tekst og melodi; Olavssekvensen var *Passio* satt til sekvensens tekst og melodi.

Før lesningen fra Matteusevangeliet ble den nye Olavssekvensen, *Lux illuxit laetabunda*, sunget av kirkekoret. En sekvens ligner i form en hymne, men i motsetning til hymnen har ingen av strofene i sekvensen den helt samme melodi. Genren hadde blitt svært populær i det siste århundret, og St. Victor-klosteret var et viktig sted for sekvensdiktning. Liturgien som blir sunget denne dagen, formidler et nytt, ja, "moderne" bilde av Olav den hellige; sekvensen kanskje aller mest. Olav fremstilles her, i tråd med *Passio Olavi*, som en som både er forkynner og munk, en Ordets og bønnens mann. Helgenkongen Olav trer tydelig tilbake; i Olavssekvensen vies Olavs kongegjerning bare én liten verselinje, og det er bare for å understreke at han ble "befrikket fra kongegjeringen for å hige etter evigheten" (strofe IV,1–2). Olav "vekslet de flyktige gleder med evigheten i et salig bytte," heter det et annet sted (strofe II,2). Viktigere er det at Olav er konge *i himmelen*. Han er "Kristi martyr opphøyd på sin trone" (strofe II,1), som vi ber "frelse oss ved [sin] høyre" (strofe VIII,2).

Med dette har 1100-tallets teologiske idealer funnet veien til det ytterste nord. Olav er blitt en augustinsk helgentype, en som både er aktiv og kontemplativ; en som forkynner Guds ord til sitt hedenske landsfolk, og hvis martyrium beskrives i den kontemplative teologiens formspråk.

YTRE OG INDRE REFORMASJON (*REFORMATIO*)

Den nye Olavsliturgien illustrerer godt den omfattende kirkelige reformasjonen under siste halvdel av 1100-tallet i Norge. 1000-tallets gregorianske reform – etter pave Gregor VII (Hildebrand) – hadde dreiet seg om den ytre, institusjonelle reform. Om sølibatsdisiplin for prester, om Kirkens selvstendighet overfor kongemakten, om kirkeretten. På 1100-tallet fikk den indre reformen økt betydning, i tråd med en økt vektlegging av enkeltmenneskets fromhetsliv, en tendens som hadde funnet veien til legfolket fra klostrene. Her ble Paulus' brev til romerne, kapittel 12,2, en viktig programerklæring: "Innrett dere ikke etter den nåværende verden, men la dere forvandle ved at sinnet fornyes, så dere kan dømme om hva som er Guds vilje: det gode, det som er til glede for Gud, det fullkomne." Den latinske bibel oversatte ordet "innrett" med *conformari*, ordet "forvandle" med *reformamini*.³ Dermed kan vi parafrasere Paulus som følger: "Vær ikke *konforme*, men *reform*!" Med andre ord: Ikke tilpass dere tidsånden eller denne verdens krav, men la deres sinn reformeres. Dette skriftstedet kan godt stå som en slags vignett for resten av foredraget. Den enkelte kristnes åndelige reformasjon må gå forut for den institusjonelle reformasjon. Den indre reformen gjør den ytre reformen mulig. Og på 1100-tallet gjaldt reformen alle, uavhengig av stand, byrd og religiøs status. Derfor var evangelieteksten under Olavsmessen om å "ta opp sitt kors og følge Kristus" ikke bare myntet på Olav den hellige, men på hver enkelt av tilhørerne, som en "oppfordring til personlig reform og tilbaketrekning fra verden."⁴

Begrepet *reformatio* består av to ord: prefikset *re-* og hovedordet *formatio*. På den ene side antyder prefikset noe gjentatt eller noe bakoverskuende. *Formatio*, formasjon, derimot, antyder noe som ikke enda er ferdig, noe fremtidig, noe potensielt. Grunnordet her er *forma*, form. Vår "urform" er den Gud skapte til oss å være, i hans bilde. Denne urformen er menneskets sanne opprinnelse og formål. Etter syndefallet gikk det et skår i dette bildet. Gud måtte sende mennesket sin Sønn for å gjenreise det til sin opprinnelige verdighet. Hugo av St. Victor (†1141) skriver at den guddommelige plan for menneskets frelse realiseres når "et menneske er fullt og helt *reformert* i Guds bilde."⁵

VÅRT VEIVALG: KRISTENDOM ELLER TRANSHUMANISME

Med denne forhistorien og disse reformasjonsidealene som bakteppe vil jeg nå stille en diagnose på vår egen tid. Vårt problem er, som sagt, antropologisk. Vi har vendt Athanasius' gamle ord på hodet.

3 *Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate sensus vestri: ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta.*

4 Constable, s. 125.

5 Hugo av St. Victor, sitert i Boyd T. Coolman, *The Theology of Hugh of St. Victor*, Cambridge University Press, 2010, s. 14.

Han skrev at "Gud har blitt menneske forat mennesket skal bli Gud." Vi skriver: "Mennesket har blitt Gud, og Gud er bare en projeksjon av menneskets psykologiske fantasier." Moderne filosofi betrakter mennesket som et moralsk autonomt individ som søker sin lykke på de betingelser det selv setter. Ideen om den selvbestemmende frihet har vært fulgt av etableringen av liberale politiske strukturer og en subjektivering av moralske normer. Denne liberalismen har i løpet av det siste århundret, og særlig de siste femti år, gått fra å betone menneskers frihet fra vilkårlige statlige inngrep til å betone menneskers frihet til utfoldelse. Vi har gått fra det som kalles *negativ* frihet til *positiv* frihet, fra "frihet fra" til "frihet til."

Den moderne naturvitenskapelige metodes gjennombrudd på 1600-tallet førte til at mennesket ble herre over skaperverket. I det naturvitenskapelige verdensbilde betraktes verden, som Max Weber fastslo for omtrent hundre år siden, som "avfortryllet." Dette har konsekvenser for menneskesynet. Filosofen Charles Taylor kaller det senmoderne sekulære mennesket som et "buffered self," altså at mennesket har en "buffer" eller et ugjennomtrengelig panser som utelukker transcendens og Gud. Senere, med romantikken, tok mennesket herredømme også over sin egen natur. Menneskenaturen forstås ikke lenger som noe som får sin betydning utenfra, men som noe inderliggjort, og dermed noe bare vi selv har råderett over. Denne potente kombinasjonen av selvbestemmende frihet, avvisning av transcendens, subjektiv etikk og politisk liberalisme har banet vei for alle mulige ideer og praksiser som står på tvers av kristendommens etikk. Det holder kanskje å nevne de mest åpenbare, og åpenbart mest polariserende: selvbestemt abort, likekjønnede ekteskap og transseksualisme/kjønnskonstruktivisme.

Beskrivelsen av det moderne menneskesynet kunne ha vart resten av dagen. Jeg vil i stedet snevre inn diagnosen, for slik å tydeliggjøre hva vi står overfor. Den ideologi som tar alle de verste tendensene ved moderniteten til sitt ytterpunkt, kan vi identifisere som "transhumanismen." Ordet betyr noe slikt som å "overskride" eller "overgå" humaniteten, det som er menneskelig. Mennesket slik det er skapt, betraktes i transhumanismen som ufullstendig. En slik diagnose kan til forveksling ligne på kristendommens. Men den avgjørende forskjellen er at transhumanismen mener at det er noe fundamentalt galt med selve menneskenaturen, eller menneskets grunnleggende livsbetingelser. Det egentlige problemet er at mennesket lider, får sykdommer og dør, ikke at helsetjenesten er utilstrekkelig. I transhumanismen er det noe galt med selve skapelsen, som ikke Gud står bak, men en vilkårlig og meningsløs evolusjonsprosess. Ifølge den amerikanske filosofen John Searle, består verden "utelukkende av fysiske partikler i kraftfelt, og . . . noen av disse partiklene er organisert i systemer som er bevisste biologiske beist, slik som oss selv."⁶ Dette står i skarp motsetning til kristendommen, som hevder at Gud ikke bare har skapt, men stadig opprettholder naturen. I

6 Sitert i Steven D. Smith, *The Disenchantment of Secular Discourse*, Harvard University Press, 2010, s. 190.

kristendommen er naturen nærmest "mettet" med mening. Transhumanismen gjør derimot naturvitenskapens metode til en totalforklaring av mennesket. Siden naturen og menneskelivet mangler mål og mening, er vi dømt til å skape all moralitet og mening selv. Derfor finnes det heller annen ingen frelse fra menneskets grunnleggende tilstand, som jo innebærer lidelse og død, enn menneskets egen oppfinnsomhet og handlekraft. Kanskje kan transhumanisten best beskrives som det "Overmennesket" som Nietzsche skrev om. Transhumanistenes syn er at mennesket endelig har fått makten til å styre sin egen skjebne. Det er ikke lenger prisgitt kulturens, religionens, ikke engang evolusjonens hindringer, men kan selv være med på å bestemme sin natur, for eksempel gjennom manipulasjon av gener og atferd.

Dersom dette transhumanistiske Overmennesket får bestemme veien videre for vår kultur, er mennesket slik Gud har skapt det, i trøbbel. Og mitt poeng er at vi dessverre allerede er i ferd med å trække nedover den veien. Transhumanismens forlokkelser, dens løfte om evig, lykkelig liv, ikke senere, ikke i det hinsidige, men *her og nå*, er ikke lenger en ønskedrøm eller en fremtidsvisjon forbeholdt sci-fi-litteraturen. Med teknologiens økende potensiale og menneskenes økende hovmod og grådighet, kan drømmen snart bli virkelighet. Og mange eksisterende praksiser i vårt samfunn kan kalles for transhumanistiske, med plastisk kirurgi – ikke-nødvendige inngrep i kroppen for å ta seg bedre ut – som et godt eksempel. Mange transhumanister argumenterer for bruk av prestasjonsfremmende medikamenter eller narkotiske stoffer for å gjøre det bedre på eksamener eller i arbeidslivet.

Det finnes en mørkere side ved transhumanismen. Den dreier seg om hva et menneskeliv er verdt. For transhumanismen er, som sagt, lidelsen den største fienden for menneskets utfoldelse, og det er i en forstand selvsagt riktig. Men hva er da utfoldelse, hva er da et menneske? Mange transhumanister kjemper forat Downs syndrom utryddes gjennom selektive aborter, eller for aktiv dødshjelp, som gir mennesket en "fluktrute" når den uhelbredelige sykdommen inntreffer. Og hva gjør vi som samfunn når mer sofistikert genteknologi tillater at vi kan avdekke fremtidige sykdommer eller skavanker i selve vårt DNA? Transhumanistens svar er i alle fall tindrende klart.

Kristendommens idé om den meningsfulle lidelse har blitt helt utradert i kulturen, og transhumanismen har gjort utraderingen til dogme. Og hovedproblemet med vår kultur, og med transhumanismen, er nettopp dette. Det er ikke det at vi har et høyt velstandsnivå eller store muligheter for livet. Problemet er at vi gjør denne velstanden, disse livsmulighetene, denne måten å se ut på, dette fraværet av lidelse, til en betingelse for vår lykke, og dermed for selve vårt menneskeverd. Transhumanismen gjør det betingede menneskeverdet til ideologi. Men en slik ideologi kan bare leves ut av den sterke. Det svake individ er sjanseløst i dette fremvoksende menneskesynet.

Jeg står her i dag fordi jeg frykter at vår kultur er i ferd med å utslette, først prinsipielt og så praktisk, de svakeste medlemmer av menneskeheten fra jordens overflate, om det ikke har skjedd allerede. Fordi transhumanismens tendenser er tendenser som finnes i kulturen vi nå lever i. Og de markerer på mange vis det definitive brudd med den kristne filosofiske og etiske tradisjon som vi alle kommer fra. Derfor er transhumanismen så farlig: Fordi dens radikale konklusjoner følger av premisser som allerede lever i beste velgående. Premisser eller tilbøyeligheter som er en del av den syndige menneskenatur, kan vi kanskje si, men som nå dyrkes som om de er selve det gode og rette.

Botemiddelet til denne kulturen må komme fra kristendommen, særlig fra Den katolske Kirke. For imot alle tendensene i den moderne tenkemåte, står Kirken og dens tradisjon og hevder at menneskets frihet er betinget, at menneskets etiske normer kommer fra Gud og ikke mennesket selv. Men den viktigste skatten Kirken sitter på – i kraft av å forvalte og overlevere evangeliets budskap til stadig nye generasjoner – er svaret på menneskenes dypeste begjær: fellesskapet med Gud, gjenforeningen med ham som vi har mistet.

OLAVSARVEN – UTKAST TIL EN KRISTEN ANTROPOLOGI

I annen halvdel av dette foredraget ønsker jeg å bruke Olavsarven for å artikulere en kristen antropologi. Denne antropologien er det eneste bærekraftige alternativ til den fremvoksende transhumanistiske antropologien.

Hva slags helgen var egentlig Olav? Olavsfeiringen har vært gjenstand for en del kritikk de siste årene, og den har for det meste handlet om at Olav var en slags blodtørstig viking som vi ikke burde kjenne oss ved, og langt mindre feire som en helgen. Særlig kritisk er den radikale feministiske teologen Gyrid Gunnes, som kaller koblingen mellom Olav og Kristus for "tvilsom teologi."⁷ I stedet for å feire helgenkongen, bør vi "lage en Olsokgudstjeneste [som] gjør bot for krigerkongen," skriver hun, og "ved å minnes de norrøne gudene og lidelsen til de menneskene som trodde på dem." Det er både oppklarende og litt foruroligende, bør vi vel føye til, å få vite hos hvilken religion Gunnes' sympatier ligger.

I realiteten er kritikken av Olavsfesten som en hyllest av en krigerkonge helt misforstått, dessuten helt historieløs. Våre forfedre på 1100-tallet æret jo ikke Olav fordi han var en blodtørstig tyrann, men fordi han var en omvendt helgen. Noe annet ville selvsagt ikke gitt mening. Da p. Arnfinn Haram holdt Olsokforedraget i 2010, var jeg selv til stede. Vi hadde gått med en pilgrimsgruppe over Dovre, min første og hittil siste skikkelige pilgrimsvandring hit. (Jeg kom denne gang med fy.) Tittelen på hans foredrag var: "Olavsarven – kraft eller klisjé?" Der

7 <https://www.nrk.no/ytring/olav-den-ikke-fullt-sa-hellige-1.11855728> (lest 26.07.2017)

understreket han et meget viktig poeng, nemlig at vi må kvitte oss med en del forestillinger om hva det vil si å være en helgen: "For å forstå ein type som Olav, må ein også kvitte seg med den borgarleggjorte og viktorianske forståinga av det dydige/heilage livet. Helgenen er ikkje den prektige og plettfrie, men den omvende syndaren, det grove materialet, overgjeve i Guds hand."⁸ P. Arnfinn fortsatte med å ramse opp noen av de personer som Kirken ærer som helgener fra Det gamle og nye testamente: "David, profetane, Peter, Paulus, Maria Magdalena, tollmenn og syndarar, . . . ja, til og med skjøkja Rahab er med blant dei kanoniserte." Avvisningen av Olavs hellighet kommer dypest sett av avvisningen av den kristne antropologi, der Gud kan omvende synderen til hellighet, vikingen til kristen konge, på tvers av menneskelig forstand og preferanse. Gjennom sitt nederlag vinner Olav den større glede, som er fellesskap med Gud. Men vår kultur har avvist dette fellesskapet, denne antropologien, denne muligheten. Da gir ideen om den helliggjorte vikingkonge liten mening. Men den samme ideen burde gi oss vanlige kristne, mangelfulle mennesker som vi er, et stort håp! Kan Olav Haraldsson bli gjort til Guds redskap, kan jammen vi det også.

Det etter min oppfatning viktigste med Olav, er imidlertid ikke hvem han var "historisk sett," men hvem han ble i tradisjonen, for det var den av Kirken overleverte *helgen* middelaldermenneskene forholdt seg til, og det er helgenen Olav vi feirer i dag. Olav ble i annen halvdel av 1100-årene en inspirasjonskilde både til en ytre og en indre reformasjon av den unge norske kirkeprovinsen. Det Olav hadde utrettet i livet, ble på en måte gjort til hans helgenattributter etter at han døde. Sagaenes Olav vedtar lover, bygger kirker og samler Norge under ett rike som konge. Hagiografiens Olav gjør Olav til kristenrettens innstifter, Kirkens symbolske overhode og kongemaktens beskytter. Dermed kunne Olav, som symbolet på Norges kristning og *Rex perpetuus Norvegiæ*, Norges evige konge, inspirere den ytre, institusjonelle reformasjonen av Kirke og samfunn i middelalderen.

Men han var også inspirator for en *indre* reform. Her er vi igjen ved Olav den hellige slik *Passio Olavi* og den reformerte Olavsliturgien fremstiller ham. Sigrid Undset skriver om Olav at han var

en mann i hvis sinn de fleste menn kunde finne igjen noe av sig selv. Men fordi han hadde trampet sin egen hedenske natur under fot og arbeidet og bedt for Guds rikes og Guds rettferdighets seier i sig selv og i den verden hvor han hørte hjemme, blev han folkets hjelper.⁹

Olav var altså ikke bare den opphøyde, evige kongen, et abstrakt symbol på kristendommens ankomst til landet, men en som middelalderens kristne mann og kvinne kunne identifisere seg med.

8 <http://www.katolsk.no/tro/tema/helgener/artikler/olavsarven-2013-kraft-eller-klisje> (lest 26.07.2017)

9 Sigrid Undset, *Norske helgener*, Aschehoug, 1937, s. 148.

Dette blir særlig tydelig i *Passio Olavi* og Olavsliturgien, der Olav fremstilles som en munk, eller som en som "lever ut monastiske idealer i kongelig skrud."¹⁰ Disse idealene ble nå formidlet til legfolket i økende grad. Andre norske eksempler på dette ser vi i den norrøne prekensamlingen *Gammelnorsk homilieboek*, hvor flere av homiliene er preget av den monastiske kulturens forkjærlighet for allegorier, typologier og dens etiske idealer om broderlig nestekjærlighet og askese.

Hvis Olav den hellige kunne være en inspirasjon til menneskelig reformasjon på 1100-tallet, kan han være det i dag. Til å illustrere dette vil jeg benytte det jeg kaller for de tre "stadier" i Olav den helliges liv. Jeg kunne i grunn ha brukt en hvilken som helst helgen, for alle helgener (og særlig martyrene) deler disse tre stadiene. Men vi feirer nå engang Olav i dag, og han er vårt lands vernehelgen. Det første stadiet i helgenens liv kaller jeg for *Vilkåret*, som er lengselen etter Gud som alle mennesker deler i kraft av å være skapt til fellesskap med ham. Det andre stadiet er *Veien*, som står for alt menneskelig liv, et liv der prøvelser og lidelse eksisterer som uunngåelige bestanddeler. Det tredje stadiet er *Visjonen*, hele menneskelivets mål og mening, som er å skue Gud. Igjen, altså: Vilkåret (gudslengselen), Veien (lidelse og død), Visjonen (å skue Gud).

Disse tre stadiene på bokstaven "V" uttrykker ikke bare den opphøyde helgenens, men vår alles vei, for vi er alle kalt til å bli helgener. Absolutt alle, uten noen unntak. Dette er også den pedagogiske grunnen til at Kirken kanoniserer helgener: forat vi skal ha noen å gløtte til i vår egen Kristusetterfølgelse. Men hellighet er ikke forbeholdt Kirkens offisielle helgenkanon. De helliges samfunn er rett og slett mer demokratisk enn noe menneskeskapt samfunn kunne være. Den franske forfatteren Léon Bloy var inne på noe da han uttalte at det største nederlaget i livet ville være å ikke bli en helgen.

La oss nå gå gjennom de tre stadiene: Vilkåret, Veien og Visjonen.

VILKÅRET: GUDSLENGSELEN

I fjerde strofe av Olavssekvensen heter det som følger:

IV.1. *Inter curas absolutus / rex Olavus constitutus / in regni fastigio,*
2. *Suspirabat in æterna, / prævolabat in superna / mentis desiderio.*

Kong Olav var innsatt / i kongens verdighet. / Midt i sine forpliktelser / higet han etter evigheten. /
Med en lengtende sjel / fløy han av sted mot det høye.

¹⁰ "Der heilige Olav in der *Passio Olavi* als jemand dargestellt, der die monastischen Ideale in königlichem Gewand auslebt." I Lenka Jiroušková, *Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier. Text und Kontext der Passio Olavi (Mit Kritischer Edition)*, Brill, 2015, s. 464.

Sekvensens beretning om Olavs liv begynner her. Kongen har begynt å vende seg bort fra verden og mot himmelen, hans sinn å "reformeres." Dette er et vanlig motiv i helgenlegender og -liturgier. Men hva betyr det egentlig? Vi må begynne med å slå fast det følgende: Den mest fundamentale forutsetningen for vår helliggjørelse, er at vi åpent anerkjenner vår gudslengsel.

Enhver som har gitt eller mottatt åndelig veiledning, vet at det første spørsmål i det åndelige liv, er: "Hva er det du *vil*?" Hva vil du ha? Og spørsmålet gir gjenklang i ethvert menneskehjerte, åndelig veiledning eller ei, simpelthen fordi det er det mest grunnleggende av alle spørsmål. Katolsk teologi fremholder at mennesket er "skikket" til Gud (*capax Dei*), og at det, syndefallet til tross, lengter etter Gud: "Lengsel etter Gud er skrevet inn i menneskets hjerte, for mennesket er skapt av Gud og for Gud."¹¹ Men denne foreningen med Gud kan av ulike årsaker "misaktes eller til og med direkte benektes."¹² Mennesket lengter etter Gud, men det er samtidig er rammet av arvesynden, slik at det ikke alltid vet hvordan det skal søke Gud. Ja, det kan henfalle til destruktiv oppførsel eller ren ondskap. Dette er en god beskrivelse av mennesket. Det vet ikke hva det vil ha, men at det vil ha noe, det vet det meget godt. Det må ha vært dette Augustin siktet til med "det urolige hjertet": "[D]u har skapt oss til deg, og hjarta vårt er urolegt til det finn kvile i deg."¹³

I Sigrid Undsets *Kransen* sier Broder Edvin til unge Kristin Lavransdatter: "Der er intet menneske, Kristin, som ikke elsker og frykter Gud, men det er fordi våre hjerter er delt mellom kjærlighet til Gud og frykt for djevelen og kjærlighet til verden og kjødet at vi blir elendige i liv og død."¹⁴ Denne dobbeltheten i menneskenaturen kan, etter min mening, anerkjennes av alle mennesker. Chesterton kalte arvesynden for "den eneste del av kristen teologi som virkelig kan bevises," og jeg synes at vi til den kan føye gudslengselen. Men dette kan vi bare si med ett avgjørende forbehold: Dersom ikke *kilden* til vår gudslengsel kan identifiseres for det den er, nemlig Gud selv, kan vi jo heller ikke kalle lengselen for *gudslengsel*, og vi vil uvilkårlig trå feil i våre forsøk epå å finne lykken. For det vi lengter etter, er nettopp lykken. Thomas Aquinas skriver at menneskets søken etter lykke er blant dets naturlige egenskaper. Mennesket søker lykke *av nødvendighet*, skriver han et sted. "Å begjære lykken er ikke et spørsmål om fritt valg," skriver han et annet sted.¹⁵ Den gode nyheten er altså at vi er skapt til å være lykkelige. Og med hele vårt vesen lengter vi etter fullkommen lykke. Den dårlige nyheten er at denne lykken ikke finnes her på jorden.

Denne fundamentale innsikten virker det som om vår kultur har tapt av syne. Når man avviser vår lengsel etter lykke som en lengsel etter Gud, blir man et lett bytte for sine mest primitive instinkter. Det kan forklare hvorfor vår kultur er så enormt materialistisk og seksualisert, opptatt av

11 *Den katolske Kirkes katekisme*, §27.

12 *Ibid.*, §29.

13 Augustin, *Confessiones*, Samlaget, 1943, s. 1.

14 Sigrid Undset, *Kristin Lavransdatter: I. Kransen*, Aschehoug, 1944, s. 42.

15 Slåter i Josef Pieper, *Happiness and Contemplation*, St. Augustine's Press, 1979, s. 20.

penge, kropper, eiendeler, berømmelse, velvære. Det forklarer kanskje også hvorfor mennesker ikke bare søker, men oppnår alt dette – hele tiden! – og likevel blir ulykkelige. Aldri har vi hatt så mye av så mange ting, men aldri har vi vel heller hatt flere psykiske lidelser.

Vår fundamentale lengsel etter lykke og våre urolige hjerter setter oss enten på sporet av Gud eller på avveie. Det avhenger av om vi lever i et samfunn som kultiverer lengselen og kanalisierer den mot Gud. Kirken er et slikt samfunn. Ja, Kirken eksisterer i en forstand ene og alene i kraft av dette oppdraget. Kirkens sakramenter, og vårt eget bønneliv, lærer oss å forme våre lengsler mot deres sanne opphav. Men før eller siden må mennesket konfronteres med troens realitet. Før eller siden må lengselen bli til troende *håp*. Håpet får den uavklarte gudslengselen en retning og et innhold. Dette håpet gir styrke, fordi den kristne ved nåden har maktet å skille sant håp fra tomt håp; håpet som lover død og gir liv fra håpet som lover liv og gir død. Et håp som gir den "standhaftigheten" som dagens annen lesning taler om: "Om dere er utsatt for alle slags prøvelser, kjære brødre, så regn det for bare glede, i bevisstheten om at frukten av en prøvet tro er standhaftighet."¹⁶ Glede og standhaftighet – selv når livets verste prøvelser rammer oss, i vissheten om at "vi eier noe som er bedre og som varer."¹⁷

La oss dermed gå videre til det andre stadiet.

VEIEN: LIDELSE OG MOTGANG

I Olavssekvensens sjettede strofe heter det:

VI.1. *Tulit ab impia gente ludibria, / minas et odia, poenas, exilia, / sed mente stabili.*

2. *Mira constantia devicit omnia, / felix felicia migrans ad gaudia / cum palma nobili.*

Han utsto spotten fra et vantro folk, / hat og løgner, straff og landflyktighet, / men med et stødige sinn. / Med beundringsverdig fasthet overvant han alt, / og salig steg han inn til salighetens glede / med sin seiers palme.

Olav utsto sin lidelse og sine prøvelser fordi han hadde den "standhaftighet" som forfatteren av Jakobsbrevet snakker om. Fordi helgenen visste at lidelsens vei ikke var slutten, men begynnelsen på livet, ble den "for ingenting å regne mot den herlighet som en gang skal åpenbares," som Paulus skriver til romerne (8,18).

Uendelige hyllemetere med bøker har blitt skrevet om det som kalles for "lidelsens problem,"

¹⁶ Jak. 1,2–3.

¹⁷ Hebr. 10,34. Se pave Benedikt XVI's analyse av teksten i encyklikaen *Spe Salvi*, kap. 8, norsk utgave: *Frelst i håpet*, St. Olav forlag, 2007, s. 8ff.

ikke minst av teologer. For min del synes jeg at det er litt pussig. Problemet i kristendommen er jo ikke lidelsen. Eller, for å vende om på det: Lidelsen er ikke *problemet* i kristendommen, den er *middelet*! Jesus frelser verden gjennom sin lidelse og død. Og frelsesverket blir ikke fullendt forat vi ikke skal lide, men forat vi skal "ta opp vårt kors og følge ham," som evangelieteksten befaler oss i dag. Likevel er lidelsen bare et middel, selvsagt ikke et mål i seg selv. I vår katolske tradisjon har det nok vært tendenser til en usunn overvurdering, nærmest en fetisjisering av lidelsen. Og et middel kan lidelsen bare være om vi har den "beundringsverdige fastheten" som sekvensen sier at Olav hadde. Men dette motet, denne utholdenheten i møte med livets prøvelser, kan vi kanskje bare ha om vårt sinn allerede har vendt seg bort fra denne verden og virkelig blitt fornyet. Heldigvis er vi ikke uten "hjelpemidler" på veien. Kristus har gitt oss sakramentene, og vi kan oppsøke Gud i bønn – eller be helgenene om deres forbønn. Det sakramentale og bønnens liv lærer oss å se Guds nåde i verden. Når prøvelsene inntreffer, håper vi at vi har lært nok til å ikke miste motet.

Det er enda et tilsynelatende paradoks her. For lidelsen – både vår egen og andres – er også noe vi er kalt til å *lindre* dersom det er mulig. Ja, vi er kalt til å besøke de fengslede, pleie de syke og gi til de fattige. Andre menneskers lidelse påkaller vår barmhjertighet og krever vår handling. Men dermed kommer vi også nærmere et tentativt svar på det en lang tradisjon kaller for lidelsens problem og mysterium: Gud tillater lidelsen fordi den tillater at vi kan gjøre godt mot vår neste, og på denne måten komme Gud nærmere.

Som kristne møter vi i vår tid motgang av en type som ikke er helt ulik den som beskrives i sekvensen. Olav ble spottet av et vantro folk, heter det, og vi kan vel i det minste kjenne oss igjen i problemstillingen. Fordi kristen tro, tanke og etikk nå oppfattes som bakstrevensk eller til og med menneskefiendtlig, er det ikke enkelt å offentlig gi seg til kjenne med kristne argumenter. Det er kanskje ikke så rart. For kulturens forakt for religiøst funderte argumenter i kombinasjon med en kommunikasjonskultur som kan spre personers navn og ukorrekte meninger i rekordfart, gjør at vi lett står i fare for å havne i det medieviteren Anki Gerhardsen nylig kalte for "den digitale gapestokk." Men vi kan ikke la mobben, men sannheten få det siste ordet. Det er også barmhjertighet: å fortelle folk det de trenger å høre. Formidlingen trenger ikke å ta form av forkynnelse. Men alle kristne er kalt til uredd å formidle sin tro, på den måte og i de sammenhenger de kan. Her kan vi virkelig hente inspirasjon fra vår martyrkonge, Olav, som utsto alle sine prøvelser og senere trådte inn i saligheten.

I det siste året har jeg vært engasjert i L'Arche-bevegelsen. L'Arche – på norsk: "Arken" – ble stiftet av canadieren Jean Vanier i 1964. Mitt høyst begrensede engasjement må sies å ha nådd sitt høydepunkt da jeg deltok på en retrett denne våren, holdt av Vanier selv. L'Arche består i dag av langt over 100 kommuniteter der psykisk utviklingshemmede og såkalt normale mennesker bor i et

fellesskap av bønn og arbeid, lek og hverdag. L'Arche har tatt noen av samfunnets mest utstøtte og misforståtte og gitt dem et hjem og den verdighet de besitter i egenskap av å være Guds barn. L'Arches er en skole i profetisk nestekjærlighet, hvor man lærer å praktisere en betingelsesløs form for kjærlighet som til syvende og sist bare Gud kan elske menneskene med. Enhver som besøker et L'Arche-fellesskap, blir slått av den store menneskelige varmen og gleden som finnes der.

Jeg nevner dette fordi vi som nevnt står overfor en kultur der mennesker med kromosomfeil aktivt pekes ut for abort. En kultur der lidelsen betraktes bare som et onde. Transhumanismen har gjort dette til en læresetning, og ønsker å ta oss på stadig nye veier for å luke ut lidelse i samfunnet. Transhumanistene betrakter den psykiske utviklingshemmede som et lidende menneske, og derfor er det nærmest noe edelt og altruistisk å la det "slippe" å bli født. Det er tross alt bedre å ikke være utviklingshemmet enn å være det, resonnerer transhumanistene – og stadig flere med dem. Men dette farlige resonnementet slår grunnleggende feil på to punkter. For det første er ikke et foster en slags hypotese om et fullverdig menneske, men et menneske med uendelig verdi i seg selv. For det andre er det høyst uklart om det er den såkalt utviklingshemmede som er den lidende og "hemmede," eller om det ikke er transhumanisten selv. Gleden jeg har opplevd i L'Arche-fellesskapene synes å peke mot noe ganske annet. Men den viktigste årsaken til at vår kultur ønsker å fjerne de angivelig lidende menneskene, er at folk ikke orker å hanskes med sin *egen* lidelse, sårbarhet og dødelighet. Da er det lettere å luke ut de svake i stedet; de levende påminnelsene om det jeg ikke ønsker å være. Sannheten er at jeg har mye mer å lære av de psykisk utviklingshemmede enn de noensinne kan lære av meg. Jeg lærer hva det vil si å være menneske: helt og holdent overgitt i Guds – og mine nestes – hender. Det er dumt å frykte lidelsen. Den er alltid noens salighet.

La meg så komme til det tredje og siste stadiet i helgenens og vårt eget liv.

VISJONEN: Å SKUE GUD

I Olavssekvensens syvende strofe heter det:

VII.1. *Ante diem passionis, / ad instantem vim agonis / animatus visionis / divine solatio.*

2. *Quod amabat prægustavit, / prægustatum plus optavit, / plus optatum vendicavit / illustri martyrio.*

Før lidelsesdagen, / ved det forestående slaget, / fikk han et levende syn / som gav guddommelig trøst. / Det som han elsket, fikk han en forsmak på, / det han fikk en forsmak på, begjærte han enda mer, / det han begjærte enda mer, vant han / ved sitt ærerike martyrium.

Så er pilegrimen kommet til veis ende. Olav får en visjon før slaget på Stiklestad som styrker ham i martyriets forsett. Et forsmak på virkeligheten som venter ham.

Den katolske tradisjon snakker om at livets mening er å skue Gud i et evigvarende salig syn (*visio*). Om at vår jordiske død samtidig er vår inntreden til dette guddommelige livet. Hva vil det si? Den kristne visjon av mennesket og av verden er den fulle realiseringen av mennesket som helgen, og av verden som Guds nye skapning. Det helliggjorte menneske innebærer en realisering av menneskets fulle potensiale, i tråd med Guds plan, en plan som på samme tid er et universelt kall til alle, og dypt individuell. "Å bli den du er," som Mester Eckhart formulerte det, det er formålet med det åndelige liv. Den transhumanistiske visjon, derimot, er en verdslig utopi: Et samfunn der mennesket ikke lider og nyter en frihet som ingen naturgitte normer eller kulturelle tabuer får begrense. Der den kristne antropologiens formål er å skape helgener, er transhumanismens formål å skape Overmennesker. Dermed står vi overfor to vidt forskjellige visjoner for menneskelivet og for verden.

Jeg vil avslutte denne lille refleksjonen med et dypt meningsfullt poeng fra Dantes *Guddommelige komedie*. I tredje sang av *Paradiso* befinner Dante seg på den laveste blant himmelens sfærer når han møter Piccarda. Det tar litt tid før han gjenkjenner henne, som da disiplene ikke umiddelbart gjenkjente den oppstandne Jesus. Dante spør så henne: "Lengter dere ikke oppover, for å være nærmere Gud, og skue mer av ham?"¹⁸ Men til dette svarer hun noe overraskende. "Vi ønsker alene hva vi har og ikke mer," sier hun, "for ellers ville våre viljer stride mot hans som gav oss denne plass. . . . For Guds vilje er vår fred, den er det havet alle ting flyter mot." Her er vi ved kjernen av salighetens vesen Dante fremstiller den. Paradiset er simpelthen et sted der vår vilje ikke kan stride mot Guds vilje. Det eksisterer en fullkommen identitet mellom Guds vilje og vår egenvilje. Dante sier deretter som følger: "Da så jeg klart at overalt i himlen er paradiset, skjønt dets glede daler forskjellig ned som nåderegner fra oven."

Dette himmelske blikket – denne måten å se paradiset i alle ting, og å forene vår egen vilje med Guds egen vilje – er virkelig også en visjon for vår utilfredse, urolige, utakknemlige tid. Tenk om vi bare hadde gjort disse verselinjene til våre livsmotto! – eller våre politiske slagord! – *Vi ønsker alene hva vi har og ikke mer! Guds vilje er vår fred!* Tenk om vi litt oftere hadde maktet å skue vår egen virkelighet med *takknemlighet*, glede i det vi har, ja, glede i det å ikke ønske seg noe mer, eller noe annet, eller noe stadig bedre. Jeg kan ikke tenke meg en bedre *mot*-bekjennelse til transhumanismen, eller for den saks skyld den moderne liberalismen, som har utakkemligheten som bekjennelse.

18 Dante, *Den guddommelige komedie, Paradiso* Canto III, her basert på Ole Meyers danske oversettelse, Multivers, 2009, s. 332–3, men med noen tilpasninger basert på *Paradiso*, BUR Classici, s. 45.

KONKLUSJON

Jeg har forsøkt å skissere en kristen antropologi med grunnlag i vår egen Olavstradisjon. Olav den hellige er vår helgen, og det betyr at vi kan bruke ham til noe; vi som lever nå i 2017 og er kalt til å bli helgener, vi også. Vi står overfor en vanskelig situasjon. Ideologien som tar alle de verste tendensene i moderniteten til sitt ytterpunkt, kaller jeg med et samlebegrep for transhumanismen. Den forsøker å løse menneskets grunnproblemer, men med det helt gale utgangspunkt. Avvisningen av Gud, av all transcendens og lidelse som noe meningsfylt, gjør transhumanismen til en på samme tid dypt overfladisk og dypt menneskefiendtlig ideologi. Transhumanismen, ja, hele den moderne liberalismen, er egentlig et slaveri til pasjonene, der popkulturen serverer premisset for hva som er et vellykket og verdig liv. Ideologien snakker om frihet, men binder menneskene til umulige drømmer om egenhendig selvrealisering. Men som evangelieteksten spør retorisk i dag: "Hva vil det gagne et menneske om det vinner hele verden, men taper sin sjel?" (Matt. 16,24a). I grunnen er det bare kristendommen som er reelt frigjørende. For dens frigjørende sannhet ligger i dypt paradoks som vi kanskje bare kan nærme oss – og deretter vokse i – med troens blikk: At den som setter seg nederst, skal settes øverst. At den som er svak, er sterk.

Nå står vi ved et avgjørende veiskille. Vi har levd i en kristen kultur i omtrent tusen år. Har vi tenkt til å forlate denne arven for godt? Vårt svar på utfordringer som stilles innenfor områder som genteknologi, legeassistert selvmord og kjønnsidentitet i årene som kommer, vil gi en indikasjon på hva vi velger. Mange etiske grenser er tråkket over allerede. Mye annet kunne sikkert vært nevnt. Som kristne er vi kalt til å bidra positivt til denne kulturen, dytte den i riktig retning. Og vi vet at Kirken sitter på en uvurderlig skatt, "den gode vinen" som virkelig kan slukke det våre rastløse, ulykkelige medmennesker så inderlig tørster etter. Likevel er det nok lett å bli mismodig i møte med slike fremtidsscenarioer. Motkreftene er sterke. Men vi er ikke uten våre hjelpere og forbedere, de som har gått foran oss: Heldigvis kan vi ty til den tillitsfulle forbønn til helgenkongen Olav – slik våre forfedre, pilegrimene i middelalderen, har gjort før oss, pilegrimene på 2000-tallet – i den åttende og siste strofe av Olavssekvensen, *Lux illuxit laetabunda*:

VIII.1. *Rex et martyr triumphalis, / tutor noster specialis, / tua proles spiritalis / sit ab huius mundi malis / te
tuate libera.*

2. *Quos infestat vis carnalis / corruptela generalis, / pestis potens et letalis / nos sub tuis tutos alis / tua
salvet dextera. Amen.*

Triumferende konge og martyr, / vår særlige beskytter, / våk over ditt åndelige avkom, / og
beskytt det fra denne verdens ondskap.

Frels oss fra kjødets makt, / det almene forderv, / den sterke og dødelige pest, / ved din høyre; / og
under dine vinger gi oss alle ly. Amen.